

voortaan toegang tot het archief verschaffen. De motieven voor deze behandeling van de toch zo bewaarde Hermans zijn duister. Speelden hier soms de ambities van Van Zuijlen en de nieuwe secretaris Sassen, die de charters en privilegieboeken wilde beschrijven, een rol op de achtergrond? Of Hermans zich hierna naast zijn andere drukke bezigheden⁹ nog ooit met het archief bemoeide is mij niet bekend. Ook over de verhouding tussen Hermans en van Zuijlen ontbreekt tot nog toe elk spoor. In het gemeenteverlag over 1857 wordt de toe-

stand waarin het oud-archief zich bevindt minder gunstig geacht en een uitvoerige en beredeneerde inventaris noodzakelijk, terwijl in de jaren tevoren steeds tevredenheid over de toestand werd geuit. Dit zegt m.i. niets over Hermans als inventarisator, wel iets over de plannen van van Zuijlen betreffende de uitgave van een keuze uit de stadsrekeningen. Dank zij het vele inventarisatiewerk van Hermans kon van Zuijlen al in 1860 de inventaris voltooien.

1. F.F.X. Cerutti, 'Stadsarchief en Stadsgeschiedenis', in: Honderd jaar stadsarchief Breda (Breda, 1962); Maarten Prak, 'Van stadsregering tot gemeentebestuur, de veranderende plaats van de stad in het staatkundig bestel 1770-1848', in: Aart Vos, red., Bestuurders in het Archief, Symposium ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1991) 7-23.
2. B.C.M. Jacobs, Justitie en politie in 's-Hertogenbosch (Assen/Maastricht, 1986) 5-8; P. Avonds, 'Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant, Recente ontwikkelingen in de historiografie (1974-1989) i.v. Het recht van 's-Hertogenbosch', in: Middeleeuwen in beweging ('s-Hertogenbosch, 1991) 16-20.
3. Rob van de Laar, 'De stadscommie in de Sint Janskerk', in: Vriendenboek stadsarchivaris Kuyser ('s-Hertogenbosch, 1980) 137-154.
4. Deze regeling was waarschijnlijk zo opgesteld n.a.v. hetgeen in art. 103 lid 2 van de Gemeentewet van 1851 hierover wordt bepaald.
5. F.J.M. van de Ven, 'Dr. C.R. Hermans, I en II', in: Brabantia VII(1958) 185 e.v. en 211 e.v.; W.J.M. Krijbolder, C.R. Hermans en de oprichting van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant (Doctoraalscriptie KUN, Nijmegen, 1987).

Nijverheid of diensten?

De Bossche economie 1849-1909

drs F.A.C.M. Bergman

Op de studiezaal van het Bossche Stadsarchief wordt zeer divers onderzoek verricht. Soms worden de onderzoeksresultaten in boekvorm gepubliceerd, soms blijft het bij 'aantekeningen, vaak worden de gegevens 'opgeslagen' in belangrijke maar onbekende scripties. De redactie wil deze scripties onder de aandacht van een breder publiek brengen door middel van bijdragen waarin in het kort verslag

van het onderzoek wordt gedaan. In deze eerste bijdrage wordt een samenvatting gegeven van een doctoraalscriptie die de economische ontwikkeling van 's-Hertogenbosch in de periode 1849-1909 behandelt.'

Om de economische ontwikkeling in 's-Hertogenbosch in de tweede helft van de negentiende eeuw te achterhalen, is onder-

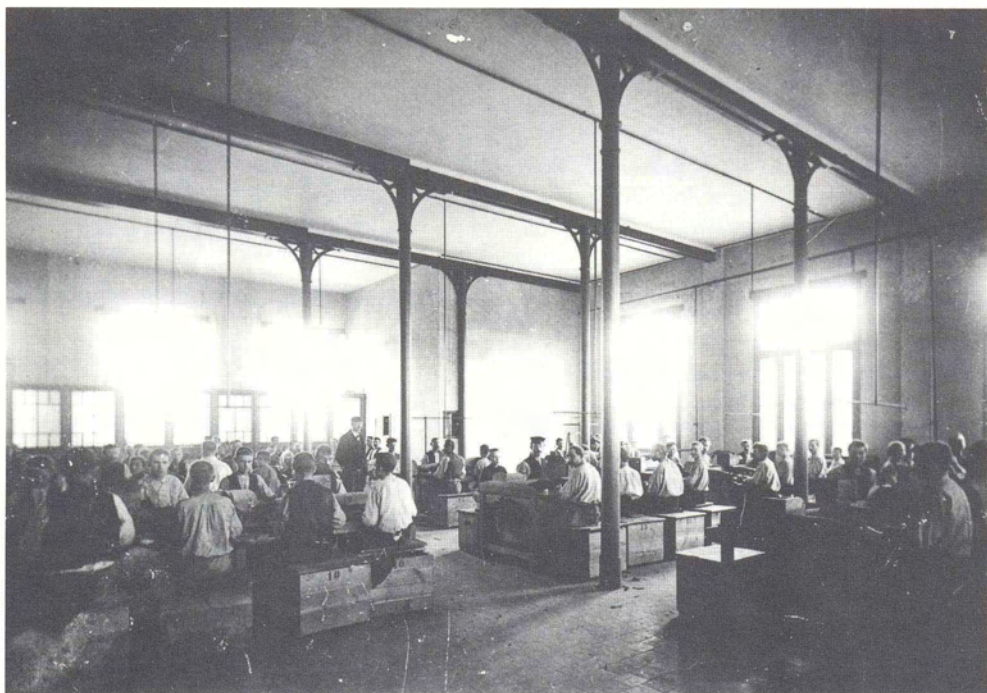
zoek gedaan naar de samenstelling van de Bossche beroepsbevolking en de veranderingen daarin. De resultaten van 's-Hertogenbosch zijn vergeleken met de cijfers van een negental steden dat gekozen is op basis van vergelijkbare demografische ontwikkelingen. Verder is onderzocht of de samenstelling van de Bossche beroepsbevolking in de periode 1849-1909 eenzelfde ontwikkeling kent als die van het gehele land. Daarbij is gebruik gemaakt van een recent artikel van J.L. van Zanden over de nationale economische ontwikkeling in de negentiende eeuw.² Van Zanden stelt dat toen de Nederlandse economie in de tweede helft van de negentiende eeuw een periode van groei kende, de ontwikkeling

Een kijkje in de productie-afdeling van de sigarenfabriek van Mauritz Azijnman aan de Havensingel/hoek Halve-maanstraat

(Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Topografisch-Historische Atlas, stamboeknr. 5975).

van de werkgelegenheid gekenmerkt werd door een sterkere toename van het aantal personen werkzaam in de dienstensector dan van het aantal personen werkzaam in de nijverheidssector. Was dit ook in 's-Hertogenbosch het geval?

Het onderzoek is in hoofdzaak gebaseerd op twee bronnen: de beroepentellingen (in 1849, 1859, 1889, 1899 en 1909 in Nederland gehouden) en de Bossche gemeenteverslagen (van 1848 tot en met 1911). Hieruit komt naar voren dat er, met uitzondering van de periode 1870-1890, sprake was van economische groei in 's-Hertogenbosch. Van Zandens stelling gaat echter voor Den Bosch niet op! Hier groeide de werkgelegenheid in de sector nijverheid juist meer dan in de sector diensten (ook steden als Leeuwarden en vooral Maastricht weken af van het landelijke patroon³). Het onderzoek toont ook aan dat het klassieke beeld van 's-Hertogenbosch als handels-

stad bij uitstek omver moet worden geworpen. In vergelijking met andere steden was er in Den Bosch een 'normaal' aantal personen werkzaam in de handelssector.

Voor de jaren 1859, 1889 en 1899 is vastgesteld wat de belangrijkste sectoren van de Bossche economie waren. Vier sectoren komen in al die jaren als belangrijk uit de bus: de textiele nijverheid, de krijgsmacht, de kerkelijke diensten en de sigarenfabricage. In 1859 komen hier nog bij de bewerking van edele metalen, de kledingnijverheid, de

kunstnijverheid, het algemeen bestuur en de algemene dienst en de handel van verschillende aard. In 1889 en 1899 is er een aantal nieuwe sectoren dat van economisch belang is: de grafische sector, de leerbewerking, het onderwijs, de verpleging en verzorging. De kerkelijke diensten, het onderwijs en de verpleging en verzorging wijzen erop dat 's-Hertogenbosch, meer dan de andere vergelijkbare steden, aan het einde van de negentiende eeuw een zeer belangrijke verzorgende funtie voor de regio heeft. ■

1. F.A.C.M. Bergman, Nijverheid of diensten? Een onderzoek naar de economische ontwikkeling en structuur van 's-Hertogenbosch op basis van de samenstelling van de beroepsbevolking, 1849-1909 (onuitgegeven doctoraalscriptie RUU, 1992).
2. J.L. van Zanden, 'Economische groei in Nederland in de negentiende eeuw. Enkele nieuwe resultaten', in: Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek, 50(1987)51-76.
3. Zie A. Knotter, 'Stedelijke economie en arbeidsmarkt. Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw', Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden, 101 (1986)551-880.

Een gezicht op Meerwijk uit 1842

Charles de Mooij

Binnen de verzameling van het Noord-Brabants Museum neemt de collectie met betrekking tot de Bossche stadsgeschiedenis een belangrijke plaats in. Niet voor niets wordt de collectie van de gemeente 's-Hertogenbosch vrijwel in zijn geheel geëxposeerd op de twee verdiepingen van de historische afdeling van het museum. Het aanbod van nieuwe voorwerpen op het gebied van de Bossche historie is echter niet bijzonder groot. Het was dan ook uitzonderlijk dat in oktober 1992 twee bijzonder interessante stukken konden worden verworven. De eerste aanwinst betrof een schilderij, een portret van de zevende bisschop van 's-Hertogenbosch, Joseph Bergaigne, dat werd

aangetroffen in een kunsthandel te Brussel. De tweede is een tekening, aangekocht van een Amsterdamse antiekhandel. Het gaat om een gezicht op Meerwijk met omgeving (zie afbeelding). Hier zal in het kort op deze aanwinst worden ingegaan.

De naïeve stijl waarin de tekening werd uitgevoerd, verradt dat de maker ervan geen beroepskunstenaar was, maar een amateur. Deze 'liefhebber', die in 1842 met uiterste nauwkeurigheid en zin voor detail de buitenplaats Meerwijk en omgeving op papier vastlegde, heette Beath Rudolf von Wattenwyl. Rudolf zoals hij genoemd werd, was in 1798 of 1799 geboren in het Zwitserse